

РОЗДІЛ І ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ОСВІТИ

УДК: 140+808.803.56

І. О. ЗЕЛЕНА

Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського

АНАЛІЗ НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ З ПРОБЛЕМИ СВІТОГЛЯДУ

У пропонованій статті авторка розглядає походження поняття «світогляд», його трактування в науковій літературі. З'ясовано питання взаємозумовленості та взаємопов'язаності світогляду і свідомості. Подано наукове обґрунтування досліджуваного феномена.

Ключові слова: світогляд, свідомість, аналіз.

Постановка проблеми. У рамках процесу інтеграції України до міжнародного освітнього простору все більшої актуальності набуває проблема виховання особистості з новим світоглядом, здатної реагувати на відповідні зміни в суспільному житті, втілювати гуманістичні принципи, формувати загальнолюдські цінності, а також бути конкурентоспроможною на світовій арені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що науковим підґрунтям вивчення світогляду присвячено праці філософів (А.В.Азархін, Р.А.Арцишевський, Е.В.Бурмакін, В.П.Іванов, П.В.Копнін, В.С.Овчинніков, О.Г.Спіркін, В.Ф.Черноволенко, В.І.Шинкарук та ін.); психологів (Л.І.Божович, Г.О.Ковальов, Н.О.Менчинська, Т.К.Мухіна та ін.), педагогів (М.Г.Ашманіс, С.У.Гончаренко, Е.І.Моносзон, М.Г.Огурцов, Р.М.Рогова, В.І.Сисоєнко, В.О.Сластьонін, Т.В.Шуртакова тощо).

Формулювання цілей статті. Мета пропонованої статті полягає у з'ясуванні сутності дефініції «світогляд» у науковій літературі, розкритті проблеми взаємозумовленості та взаємопов'язаності світогляду і свідомості.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на розмаїття визначень поняття «світогляд» у науковій літературі немає одностайного трактування вченими цієї категорії, крім того дефініція досліджуваного явища зазнає постійного уточнення. Водночас, виникає питання щодо тотожності та відмінності світогляду і свідомості. Відтак, ми бачимо необхідність дослідження обох феноменів, а також виявлення ступеню їх взаємозумовленості та взаємопов'язаності.

Насамперед, розглянемо дефініції цих категорій, представлені в довідниковій літературі. У всесвітній енциклопедії свідомість розглядається як внутрішній світ почуттів, думок, ідей та інших духовних утворень, які безпосередньо не сприймаються органами почуттів та принципово не можуть стати об'єктами предметно-практичної діяльності ані самого суб'єкта, що сприймає, ані інших людей [6, с.966]. Як зазначається у психологічній енциклопедії, свідомість – найвищий рівень психічного відображення навколишньої дійсності, що розвинувся у людини як суспільної істоти внаслідок оволодіння мовою і спільною діяльністю з іншими людьми [7, с.316].

Довідникова література інтерпретує світогляд як систему поглядів на світ та місце людини у цьому світі, яка визначає відношення людини до цього світу, інших людей, самої себе і яка формує його особистісні структури [3, с.638]; як систему узагальнених поглядів на природу і суспільство, на місце людини в ньому, на ставлення людей до навколишньої дійсності і себе, а також зумовлені цими поглядами їх переконання, ідеали, принципи пізнання [7, с.317].

У рамках дослідження світогляду певний інтерес становлять концепції свідомості, представлені в працях таких науковців, як Г.В.Ф.Гегель та Л.А.Фейербах. Зауважимо, що «Феноменологія духа» та «Філософія духа» Г.В.Ф.Гегеля є найбільш ємними роботами, в яких ґрунтовно висвітлено питання свідомості. Відтак, існують такі точки зору на це явище: сутністю свідомості є знання (за Г.В.Ф. Гегелем); свідомість виступає як самосвідомість роду (за Л.А.Фейербахом).

Світоглядний «устрій» свідомості виявляється безпосередньо в тому, що її предметом виступає саме зовнішній світ, а не ізольовані предмети та явища. З погляду С.Л.Рубінштейна, «...свідомість реально виступає, насамперед, як процес усвідомлення людиною навколишнього світу і самої себе» [8, с.275]. На тому ж наголошує інший видатний представник психологічної науки О.М.Леонтьєв, стверджуючи, що «свідомість у своїй безпосередності є картина світу, що відкривається суб'єкту, в яку включений він сам, його дії та стани» [5, с.125].

В аспекті нашого дослідження особливої уваги заслуговує думка В.І.Шинкарука про те, що світоглядна сутність свідомості у зверненості «у зовні» виражається в тому, що її предметом виступає зовнішній світ, а у зверненості «у середину» – людина. В обох випадках цей предмет є універсально загальним, що й робить свідомість світоглядно мислячою та світоглядно сприймаючою свідомістю, а світогляд – формою або засобом суспільної самосвідомості людини. Вузловими категоріями світогляду є поняття «світ» і «людина» – світ у його ставленні до людини і людина, що самовизначається у своєму суспільному та природному світі. Важлива особливість цих феноменів полягає також у тому, що вони відбивають дійсність опосередковано, «крізь призму» суспільних відносин, крізь єдність «соціуму». Соціальна опосередкованість відбиття дійсності у світогляді органічно пов'язана з тим, що у свідомості завжди виражені соціальні потреби та інтереси [10, с.16].

Разом з автором ми вбачаємо, що свідомість та світогляд перебувають у нерозривній єдності. Світогляд є невід'ємним атрибутом свідомості. Відтак, процес становлення людської свідомості – і історично, і в індивідуальному плані – повинен розглядатись як процес формування світогляду і, навпаки, процес формування світогляду – як процес становлення свідомості [10, с.17]. Вчений вказує на те, що, безумовно, свідомість не зводиться до світогляду, оскільки, якщо розглядати її в окремих актах, то вона, відрізняється від світогляду, але що стосується її системотвірних елементів, принципів діяльності, то стрижнем її є саме світогляд. Ми підтримуємо такий погляд та припускаємо, що без світогляду не може бути особистості, так само як її не може бути й без свідомості.

У світоглядній свідомості визначальну роль її принципів відіграють не просто знання, а переконання, тобто знання, що перетворилися у свідомість. За В.І.Шинкаруком, знання, що перетворилися у свідомість – це, насамперед, знання, що стали елементом світогляду, засобом орієнтовки як у зовнішньому, так і у своєму власному світі [10, с.20].

Звідси, формування світогляду передбачає перетворення знань (понять та уявлень) у переконання. Вчені наголошують на визначній ролі переконань у структурі світогляду (В.П.Іванов, Т.І.Ойзерман, В.Г.Табачковський, П.М.Федосєєв, В.І.Шинкарук та ін.).

Найважливішою особливістю світоглядної свідомості є й те, що в ній світ «сутнісного буття», хоча і не представлений безпосередньо, сприймається як більш істинний і дійсний, ніж світ «наявного буття». Світоглядна свідомість у цьому випадку проявляє свою унікальну здатність сприймати та переживати уявне як дійсне, а минуле та майбутнє – як теперішнє.

Ураховуючи трактування світогляду і свідомості в довідковій літературі та спираючись на наукові положення Г.В.Ф. Гегеля, В.П.Іванова, О.М.Леонтьєва,

С.Л.Рубінштейна, П.М.Федосєєва, Л.А.Фейєрбаха, В.І.Шинкарука ми дійшли висновку, що світогляд є не тільки особливою формою суспільної свідомості, а її функціональним центром, так би мовити своєрідним «стрижнем». Суттєва особливість світогляду та свідомості полягає також у тому, що вони відбивають дійсність саме «крізь призму» суспільних відносин, крізь єдність «соціуму». Водночас, свідомість відрізняється від світогляду в окремих актах, що дозволяє казати про їх взаємозумовленість та взаємопов'язаність.

Розглянемо далі історичне підґрунтя виникнення світогляду та його дефінітивне різноманіття в науковій літературі. Отже, термін «світогляд» був уведений в обіг І.Кантом у 1790 році. Під світоведенням учений розумів родову самосвідомість людини (І.Кант). Інший не менш яскравий представник німецької класичної філософії намагався надати цьому феномену власної інтерпретації, зауважуючи, що головною проблемою, яку покликаний вирішувати світогляд, є призначення людини (за Г.Фіхте). Крім того, деякі науковці-класики виділяли релігійний світогляд, що поєднував нібито внутрішньо й нерозривно філософію та мистецтво (Ф.Д.Е.Шлейєрмахер, Фр.Шлегель). Існувала й точка зору на світогляд як самосвідомість абсолютної ідеї, яка на різних ступенях розвитку абсолютного духу здійснюється в різних формах, досягаючи все більшої адекватності (за Г.В.Ф.Гегелем). Наведений аналіз трактувань світогляду спонукав нас до такого висновку: світогляд – це певне усталене духовне утворення, яке притаманне людині та внутрішньо визначає її поведінку.

У сучасній науковій літературі проблема світогляду активно почала розроблятися з 60-х років ХХ століття. Дослідженню цієї категорії присвячено праці філософів-науковців А.В.Азархіна, Р.А.Арцишевського, Е.В.Бурмакіна, В.П.Іванова, П.В.Копніна, В.І.Мазепи, В.С.Овчиннікова, О.Г.Спіркіна, В.Г.Табачковського, В.Ф.Черноволенка, В.І.Шинкарука та ін.

Більшість науковців розглядають світогляд як узагальнену систему поглядів людини на світ (О.Г.Спіркін, В.Ф.Черноволенко). Так, український вчений-філософ В.Ф.Черноволенко визначив світогляд як «систему таких узагальнених поглядів і уявлень про дійсність, систему таких переконань і ідеалів, які розкривають практичне і теоретичне відношення людини до світу, її засіб бачення і оцінки оточуючої дійсності, засіб усвідомлення себе як конкретно-історичного суб'єкту пізнання і практики» [9, с.54].

Крім того, світогляд розглядають як вищу форму відображення об'єктивної реальності (за В.С.Овчинніковим); духовно-практичний спосіб суспільної самосвідомості і самовизначення людини в світі (за А.В.Азархіном) тощо.

Психолого-педагогічні основи становлення та функціонування світогляду висвітлено в працях психологів Л.І.Божович, Г.Є.Залеського, Г.О.Ковальова, Н.О.Менчинської, Т.К.Мухіної, С.Л.Рубінштейна та ін.; педагогів М.Г.Ашманіса, С.У.Гончаренка, Е.І.Моносзона, М.Г.Огурцова, Р.М.Рогової, В.І.Сисоєнко, В.О.Сластьоніна, В.О.Сухомлинського, К.Д.Ушинського, Т.В.Шуртакової та ін.

Розробка проблеми світогляду має своє відображення у психології. Відтак, світогляд виконує регулятивну функцію, є «системотвірним» компонентом в структурі особистості (за С.Л.Рубінштейном), визначає загальну спрямованість особистості (за О.Г.Ковальовим, Н.О.Менчинська, Т.К.Мухіна). Отже, ми можемо припустити, що процес формування світогляду здійснюватиметься більш ефективно за умови надання навчально-виховній підготовці у вищому навчальному закладі освіти певної спрямованості.

Розгляду цієї проблематики присвячено й праці педагогів. Багато хто з науковців наголошує на тому, що світогляд є узагальненою системою поглядів, переконань та ідеалів тощо, що визначають спрямованість діяльності індивіда (Е.І.Моносзон, Р.М.Рогова, І.В.Сисоєнко).

Російський вчений-педагог М.Г.Ашманіс підкреслює, що «світогляд є формою свідомості, що визначає всю поведінку людини, і шляхом переконань відбиває сутність сукупних суспільних відносин, в які включена людина» [1, с.34].

Досить слушною є точка зору українського вченого С.У.Гончаренка про те, що світогляд є формою суспільної самосвідомості людини, крізь яку вона сприймає, осмислює та оцінює навколишню дійсність як світ свого буття й діяльності, визначає і сприймає своє місце й призначення в ньому [2, с.299].

Л.Д.Кривега вживає замість поняття «світогляд» дефініцію «світоглядні орієнтації». Світоглядні орієнтації особистості як система представляють собою духовне вираження її інтересів, а також інтересів тієї соціальної спільноти, з якою особистість себе ідентифікує [4, с.48].

Таким чином, науковці констатують відсутність єдиного загального визначення світогляду, яка зумовлена різноманіттям дослідницьких позицій відносно до нього. Проте, у цілому світогляд розуміють як певну форму свідомості людини (за М.Г.Ашманісом, С.У.Гончаренком); узагальнену систему поглядів, переконань та ідеалів (за О.Г.Спіркіним, В.Ф.Черноволенком,); вищу форму відображення об'єктивної реальності (за В.С.Овчинниковим) тощо. Крім того, світогляд пов'язаний зі спрямованістю особистості (за О.Г.Ковальовим, Н.О.Менчинською, Т.К.Мухіною, Т.В.Шуртаковою) та ін.

Висновки. Завершуючи розгляд цієї категорії, на підставі аналізу літературних джерел з проблеми ми дійшли висновку, що світогляд є особливою формою суспільної самосвідомості. Будучи «системотвірним» компонентом у структурі особистості, світогляд представляє собою складне утворення, що містить у собі систему принципів, знань, ідеалів, смаків особистості, її інтересів, цінностей, поглядів тощо, що визначають спрямованість діяльності окремого індивіда або соціальної групи.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку пов'язані зі з'ясуванням сутності дефініції «естетичний світогляд майбутнього вчителя».

Література:

1. Ашманис М. Г. Мировоззрение и условия его формирования / Микелис Георгиевич. – Рига : Зинатне, 1977. – 118 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Семен Устимович Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 374 с.
3. Жбанкова И. И. Мировоззрение / И. И. Жбанкова // Всемирная энциклопедия : Философия. – М. : АСТ, Мн. : Харвест, Современный литератор, 2001. – С. 638-639.
4. Кривега Л. Д. Мировоззренческие ориентации личности в условиях трансформации общества / Л. Д. Кривега. – Запорожье : ЗГУ, 1998. – 202с.
5. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / Алексей Николаевич Леонтьев. – М., 1977. – 304 с.
6. Петушкова Е. В. Сознание / Е. В. Петушкова // Всемирная энциклопедия. Философия XX век [сост. А. А. Грицанов]. – М. : АСТ, Минск : Харвест ; Минск : Современный литератор, 2002. – С. 966-967.
7. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О. М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с. – (Енциклопедія ерудита).
8. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание: О месте психического во всеобщей взаимосвязи явлений материального мира / Сергей Леонидович Рубинштейн. – М. : Изд-во АН СССР, 1957. – 328 с.

9. Черноволенко В. Ф. Мировоззрение и научное познание / В. Ф. Черноволенко. – Киев, 1970. – 171 с.
10. Шинкарук В. И. Мировоззрение как форма общественного самосознания человека и способ духовно-практического освоения мира / Владимир Илларионович Шинкарук // Научное мировоззрение и социалистическая культура / [В. П. Шинкарук, В. П. Иванов, Н. И. Михальченко и др. ; отв. ред. В.И.Шинкарук, В.П.Иванов]. – Киев : Наук. думка, 1988. – С.12 – 29.

Надійшла до редколегії 12.02.2010

Зелена І. О. Аналіз наукової літератури з проблеми світогляду. В предлагаемой статье автор рассматривает происхождение понятия мировоззрение, его интерпретацию в научной литературе. Раскрывается вопрос взаимообусловленности и взаимосвязанности мировоззрения и сознания. Представлено научное обоснование исследуемого феномена. Ключевые слова: мировоззрение, сознание, анализ.

Zelena I. O. Analysis of scientific literature on issue of world view. In of the focus of attention of the article is the origin of the concept of world outlook, its interpretation in the scientific literature. There of has been revealed the question of interdependence and interconnection of world outlook and consciousness. The of scientific grounding of the phenomenon under study has been considered in the article.

Key words: world outlook, consciousness, analysis.